

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Φεβρουάριος 1995 • τεύχος 128 • δρχ. 500

ΒΑΡΒΑΡΟΤΗΤΑ ΟΔΗΓΟΣ ΧΡΗΣΕΩΣ

του Έρικ Χόμπσμπομ

μετάφραση: Τάκης Τσήςρος

Τιλοφόρησα τη διάλεξή μου «Βαρβαρότητα: Οδηγός Χρήσεως» όχι επειδή επιθυμώ να σας δώσω οδηγίες πώς να γίνετε βάρβαροι. Δυστυχώς, κανένας μας δεν τις χρειάζεται. Η βαρβαρότητα δεν είναι σαν τό καλλιτεχνικό πατινάζ, τεχνική δηλαδή που πρέπει να διδαχθείς — εκτός πιά κι αν θέλεις να γίνεις επαγγελματίας βασανιστής ή να ειδικευτείς σε κάποιου άλλου είδους απάνθρωπη δραστηριότητα. Η βαρβαρότητα είναι μάλλον ένα υποπροϊόν της ίδιας της ζωής σε όρισμένες κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες, κάτι που «πάει με τό έδαφος», καθώς λέει ο Άρθουρ Μίλερ στον *Θάνατο του έμποράκου*. Ο όρος «street-wise» (ή «κουλούρα» του δρόμου) εκφράζει καλά αυτό που θέλω να πω, πώς δηλαδή οι άνθρωποι προσαρμόζονται εμπράκτως στις συνθήκες ζωής μιάς κοινωνίας που λειτουργεί έξω από κανόνες πολιτισμού. Κατανοούμε αυτόν τον όρο γιατί έχουμε όλοι προσαρμοστεί στον τρόπο ζωής μιάς κοινωνίας που, με τά κριτήρια των παππούδων ή των πατεράδων μας, είναι απολίτιστη. Τό έχουμε συνηθίσει. Δεν έννοώ ότι δεν σκανδαλιζόμαστε πιά μπροστά σε τούτο ή τό άλλο δείγμα ωμότητας. Όμως τούτη ή περιστασιακή αγανάκτησή μας μπροστά σε πράξεις άσυνήθιστα φριχτές αποτελεί μέρος της εμπειρίας προσαρμογής. Μάς δοηθάει να κρύβουμε στον έαυτό μας πόσο έχουμε συνηθίσει στή φυσικότητα μιάς ζωής που οί γονείς μας θά έκριναν απάνθρωπη. Ο οδηγός μου χρήσεως λοιπόν είναι, έλπίζω, ένας οδηγός για τήν κατανόηση του πώς φτάσαμε έως έδω. Η θέση που υποστηρίζω στήν παρούσα διάλεξη είναι ότι, ύστερα από πρόσκαιρη έξασθένηση για περίπου εκατόν πενήν-

τα χρόνια, ή βαρβαρότητα μοιάζει να δυναμώνει στό μεγαλύτερο μέρος του είκοστού αιώνα, χωρίς να υπάρχουν σημάδια ότι ή ένδυνάμωση αυτή φτάνει στό τέλος της. Μέ τόν όρο «βαρβαρότητα» έδω έννοώ δύο πράγματα. Πρώτον, τήν αποδιοργάνωση και τήν άναστολή των συστημάτων κανόνων και ήθικης συμπεριφοράς με τά όποια όλες οί κοινωνίες ρυθμίζουν τίς σχέσεις μεταξύ των μελών τους και, σε μικρότερο βαθμό, τίς σχέσεις μεταξύ των μελών τους και των μελών άλλων κοινωνιών. Δεύτερον, έννοώ ειδικότερα τήν αντίστροφή αυτού που θά όνομάζαμε πρόγραμμα του Διαφωτισμού του 18ου αιώνα, δηλαδή ή έδραίωση ενός *οικουμενικού* συστήματος παρόμοιων κανόνων και προτύπων ήθικης συμπεριφοράς, ένσωματωμένων στους θεσμούς κρατών που επιδιώκουν τήν έλλογη πρόοδο της ανθρώπινης ζωής: «τή ζωή, τήν έλευθερία και τήν άναζήτηση της ευτυχίας», τήν «ισότητα, έλευθερία και άδελφότητα» ή όπως άλλιώς έχει διατυπωθεί ή επιδίωξη αυτή. Και τά δύο φαινόμενα βρίσκονται τώρα σε έξέλιξη και άλληλοεπισχύνουν τίς άνηθικές επιπτώσεις τους στή ζωή μας. Η σχέση του θέματός μου με τό ζήτημα των ανθρώπινων δικαιωμάτων είναι, υποθέτω, προφανής.

Άς αποσαφηνίσουμε τήν πρώτη μορφή έκβαράρωσης, δηλαδή αυτό που συμβαίνει όταν οί παραδοσιακοί φραγμαοί εκλείψουν. Ο Μάικελ Ίγκνάτιεφ στό πρόσφατο βιβλίο του *Blood and Belonging** σημειώνει τή διαφορά μεταξύ των Κούρδων άνταρτών του 1993 και των νεαρών όπλοφόρων στή Βοσνία. Μέ μεγάλη όξυδέρκεια παρατηρεί ότι στήν άνευ κράτους κοινωνία του Κουρδιστάν όλα τά άρρενα παιδιά μόλις φτάσουν στήν έφηβεία άποκοτύν όπλο. Η όπλοφορία σημαίνει άπλώς ότι τό άγόρι έχει πάψει να είναι παιδί και πρέπει να συμπεριφέρεται σαν άντρας. «Η κατοχή όπλου δίνει έμφαση στήν ύπευθυνότητα, τή νηφαλιότητα, στό τραγικό καθήκον». Τά όπλα χρησιμοποιούνται όταν δεν γίνεται άλλιώς. Αντίθετα, οί περισσότεροι Ευρωπαίοι μετά τό 1945, περιλαμβανομένων και των Βαλκανίων, έζησαν σε κοινωνίες στις όποιες τό μονοπώλιο της νόμιμης βίας άνήκε στό κράτος. Όπου ή κρατική έξουσία κατέρρεε, κατέρρεε και τό μονοπώλιο. «Γιά μερικούς νεαρούς άρρενες Ευρωπαίους τό χάος που προέκυπτε από (τούτη τήν κα-

* Όμιλία του Έρικ Χόμπσμπομ στις 24 Φεβρουαρίου 1944 με τήν ευκαιρία της έτήσιας σειράς διαλέξεων στήν Όξφόρδη για τή Διεθνή Άμνηστία. Δημοσιεύτηκε στό τεύχος 206 της *New Left Review*. Μετάφραση: Τάκης Τσήςρος.

** Έρικ Χόμπσμπομ. Άγγλος μαρξιστής ιστορικός, του όποιου οί δύο πρώτοι τόμοι της τριλογίας του για τόν δέκατο έννατο αιώνα *The Age of Revolution* (1789-1848) — *The Age of Capital* (1848-1875) — *The Age of Empire* (1875-1914) έχουν κυκλοφορήσει και στα έλληνικά από τό Μορφωτικό Ίδρυμα της Έθνικής Τραπέζης. Πρόσφατα κυκλοφόρησε στα άγγλικά τό νέο του βιβλίο *The Age of Extremes-The Short Twentieth Century* (1914-1991), μιά πρώτη συνοπτική ιστορική έκτίμηση του είκοστού αιώνα.

* *Blood and Belonging: Journeys into the New Nationalism*, Λονδίνο 1993, σελ. 140-41.

τάρρευση) ... άνοιγε τίς πύλες ενός έρωτικού παραδείσου όπου όλα επιτρέπονται. Μιά άκαταμάχητη έρωτική φόρτιση διαπερνά τούς νεαρούς άντρες όταν κρατούν στα χέρια φονική δύναμη», και τή χρησιμοποιούν έναντιών άπροστάτευτων.

Υποψιάζομαι ότι ένα μεγάλο μέρος τών φρικαλεοτήτων πού διαπράττονται στίς μέρες μας, σέ εμφύλιους πολέμους σέ τρείς ή πείρους, οφείλονται σέ αυτόν τού είδους τήν άποδιοργάνωση πού χαρακτηρίζει τόν κόσμο μας στό τέλος τού είκοστου αιώνα. Άλλά θά επανέλθω σέ αυτό τό θέμα λίγο άργότερα.

Όσο γιά τή δεύτερη μορφή έκβαρβάρωσης, επιθυμώ νά δηλώσω ότι μ' ενδιαφέρει προσωπικά. Πιστεύω, πράγματι, ότι από τά λίγα στηρίγματα πού μās άπόμειναν σ' αυτόν τόν όλισθηρό κατήφορο πρός τό σκοτάδι είναι οι άξίες πού μās κληροδότησε ο Διαφωτισμός τού δέκατου όγδοου αιώνα. Γνωρίζω ότι ή θέση αυτή δέν είναι τού συρμού στίς μέρες μας. Ο Διαφωτισμός βάλλεται ποικιλοτρόπως, χαρακτηρίζεται από ρηχές και πνευματικά άφελής έως συνωμοσία περουνκοφόρων λευκών κυριών γιά τήν ιδεολογική θεμελίωση τού ιμπεριαλισμού τής Δύσης. Μπορεί νά είναι κι έτσι. Σίγουρα, όμως, ο Διαφωτισμός είναι επίσης τό μόνο θεμέλιο γιά όλες τίς έλπίδες νά χτίσουμε κοινωνίες όπου νά μπορούν νά ζούν όλοι οι άνθρωποι όπουδήποτε στή Γή και γιά τή διεκδίκηση και τήν υπεράσπιση τών ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους ως άτόμων. Όπουσδήποτε, ή πρόοδος στά ήθη πού πραγματοποιήθηκε από τόν δέκατο όγδοο αιώνα έως τίς αρχές τού είκοστου επιτεύχθηκε χάρη στήν επίδραση, κυρίως ή και άποκλειστικώς, τού Διαφωτισμού, από κυβερνήσεις «φωτισμένων άπολυταρχών», όπως άποκαλούνται ακόμη και σήμερα στα έγχειρίδια ιστορίας, από επαναστάτες και μεταρρυθμιστές, φιλελεύθερους, σοσιαλιστές ή κομμουνιστές πού όλοι τους ανήκουν στήν ίδια πνευματική οικογένεια. Δέν επιτεύχθηκε σίγουρα από τούς αντίπαλους του. Αυτή ή ιστορική περίοδος, κατά τήν όποία ή ύλική και ή ήθική πρόοδος δέν ήταν άπλως ύποθετική αλλά πραγματική, έφτασε στό τέλος της. Και τά μόνα κριτήρια πού μās επιτρέπουν νά κρίνουμε και όχι άπλως νά καταγράψουμε τήν επακόλουθη κάθοδο στή βαρβαρότητα μās τά παρέχει ο παλιός όρθολογισμός τού Διαφωτισμού.

Άς επιχειρήσουμε νά δώσουμε κάποιες ένδειξεις γιά τό μέγεθος τού χάσματος πού χωρίζει τήν περίοδο πριν από τό 1914 μέ τή δική μας. Δέν θά σταθώ στό γεγονός ότι έμεις, πού ζήσαμε μέσα σέ συνθήκες πολύ πύο άπάνθρωπες, μάλλον δέν θά αντι-

δρούσαμε τόσο έντονα όσο οι πατεράδες μας στίς τελικά περιορισμένες άδικίες πού συντάραξαν τόν δέκατο ένατο αιώνα. Τήν ύπόθεση Ντρέφους, λ.χ., στή Γαλλία, πού άποτελούσε μία έξαιρέση στή λειτουργία τής δικαιοσύνης, ή τό έπεισόδιο τού στρατώνα τής Ζαμπέρν στήν Άλσατία τό 1913, όπου 20 διαδηλωτές έμειναν φυλακισμένοι γιά μία νύχτα από τόν γερμανικό στρατό. Έκείνο πού προτιμώ νά φέρω στήν προσοχή σας μάλλον είναι γενικοί κανόνες συμπεριφοράς. Έτσι, ο Κλαουζεβιτς, γράφοντας μετά τούς Ναπολεόντειους Πολέμους, θεωρούσε αυτόνοητο ότι οι στρατοί τών πολιτισμένων κρατών δέν σκοτώνουν τούς αιχμαλώτους πολέμου ούτε έρημώνουν τά ξένα έδάφη. Άκριβώς τό αντίθετο συνέβη στους πρόσφατους πολέμους στους όποιους ένεπλάκη ή Μεγάλη Βρετανία, στή νησιά Φώκλαντ και τόν Περσικό Κόλπο. Η Έγκυκλοπαίδεια Μπριτάνικα πάλι, στήν έκδοσή της τού 1911, μās πληροφορεί ότι «οι έχθροπραξίες μεταξύ πολιτισμένων κρατών περιορίζονται, σύμφωνα μέ τά έγχειρίδια, στήν έξουδετέρωση τών έχθρικών ένόπλων δυνάμεων· διαφορετικά, ο πόλεμος θά συνεχιζόταν μέχρι τήν ολοκληρωτική έξόντωση τής μιάς πλευράς». Και συνεχίζει, παραθέτοντας τή γνώμη τού μεγάλου νομομαθούς τού 18ου αιώνα Βατέλ: «Είναι δάσιμο οι λόγοι πού ή πρακτική αυτή έχει καθιερωθεί από ευρωπαϊκά κράτη». Η πρακτική αυτή δέν ισχύει πλέον ούτε στήν Ευρώπη ούτε πουθενά άλλου. Τήν άποψη ότι ο πόλεμος διεξάγεται έναντιών μάχιμων και όχι άμάχων συμμερίζονταν, πριν από τό 1914, ακόμη και αντίρτες ή επαναστάτες. Τό πρόγραμμα τού ρωσικού Ναρότναγια Βόλια, τής όργάνωσης πού σκότωσε τόν τσάρο Άλέξανδρο Β', δήλωνε «άπεριφράστως ότι άτομα και όμάδες πού παρέμεναν έξω από τόν άγώνα της κατά τής κυβέρνησης θά έθεωρούντο ουδέτερα, ή προσωπική τους ασφάλεια και περιουσία θά ήταν άπαραβίαστες». * Περίπου τήν ίδια εποχή ο Φρειδερίκος Ένγκελς άποδοκίμασε τούς Ίρλανδούς Φένιανς (πού τήν ύπόθεσή τους ύποστήριζε φυσικά) όταν τοποθέτησαν δόμβα στό Ουεστμίνστερ Χόλ θέτοντας έτσι σέ κίνδυνο τή ζωή άθών περαστικών. Ός παλιός επαναστάτης και έμπειροπόλεμος πίστευε ότι οι πόλεμοι θά 'πρεπε νά διεξάγονται έναντιών στρατιωτών και όχι έναντιών άμαχων πολιτών. Σήμερα ο περιορι-

* Wolfgang J. Mommsen, Gerhard Hirschfeld, *Sozialprotest, Gewalt, Terror*, Στουτγάρδη 1982, σελ. 56.

σμός αυτός δεν αναγνωρίζεται ούτε από επαναστάτες ή τρομοκράτες ούτε από κυβερνήσεις.

Θά προτείνω τώρα μία σύντομη χρονολόγηση αυτής της ολίστησης στον κατήφορο της εκδαρβάρωσης. Τά κύρια στάδια είναι τέσσερα: ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος, ή περίοδος παγκόσμιας κρίσης από την αποσύνθεση του 1917-22 έως αυτήν του 1944-47, οι τέσσερις δεκαετίες του Ψυχρού Πολέμου, και, τέλος, ή γενική αποδιοργάνωση του πολιτισμού σε μεγάλα τμήματα της υδρογείου κατά τη δεκαετία του 1980 και μετά. Υπάρχει μία προφανής συνέχεια μεταξύ των τριών πρώτων σταδίων. Τό καθένα άφομοιώνει τά διδάγματα άπανθρωπιάς του προηγούμενου και προχωρεί άκόμη πιό πέρα στην εκδαρβάρωση. Παρόμοια γραμμική σύνδεση δεν παρατηρείται μεταξύ του τρίτου και του τέταρτου σταδίου. Η γενική αποσύνθεση της δεκαετίας του 1980 και μετά δεν όφείλεται σε συγκεκριμένες πράξεις ήγετών πού θά μπορούσαν νά χαρακτηριστούν δάρβαρες, όπως τά σχέδια του Χίτλερ και ή τρομοκρατία του Στάλιν, παρανοϊκές, όπως ή έπιχειρηματολογία ύπέρ του πυρηνικού άνταγωνισμού, ή και τά δύο, όπως ή Πολιτιστική Έπανάσταση του Μάο. Όφείλεται στό γεγονός ότι οι ήγεσίες δεν ξέρουν πιά τί νά κάνουν μ' ένα κόσμο πού έχει ξεφύγει από τόν δικό τους και τόν δικό μας έλεγχο, και στό ότι ή έκρηκτική μεταμόρφωση της κοινωνίας και της οικονομίας μετά τό 1950 παρήγαγε μίαν άνευ προηγούμενου άποδιάθρωση και άνατροπή των κανόνων πού ρυθμίζουν τίς συμπεριφορές στις ανθρώπινες κοινωνίες. Έτσι, τό τρίτο και τό τέταρτο στάδιο έπικαλύπτονται και άλληλοδιαπλέκονται. Σήμερα πιά οι ανθρώπινες κοινωνίες καταρρέουν, αλλά κάτω από συνθήκες ήδη έπηρεασμένες από την εκδαρβάρωση πού έφεραν τά προηγούμενα στάδια. Καί μέχρι τώρα σημάδια άνάκαμψης δεν έχουν κάνει την εμφάνισή τους.

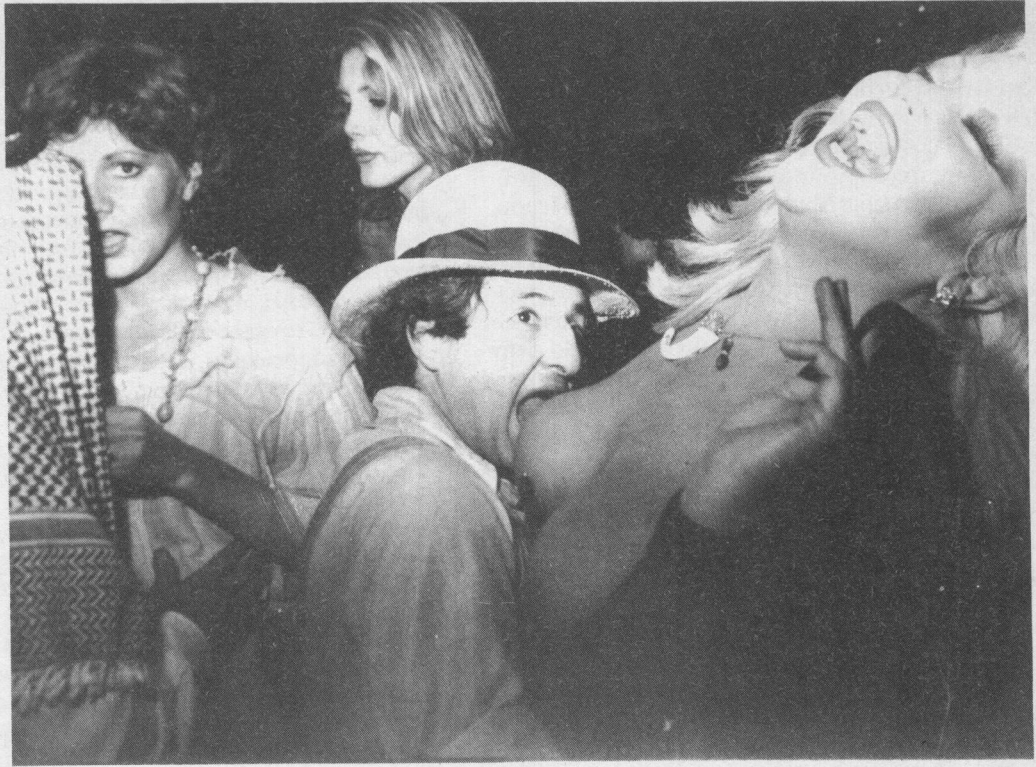
Είναι πολλοί οι λόγοι για τούς όποιους ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος αποτέλεσε την άπαρχή της ολίστησης προς τή δαρβαρότητα. Έγκαινίασε, πρώτον, την πλέον φονική περίοδο πού έχει καταγραφεί στην ιστορία. Ο Ζμπίνιεφ Μπριζίνσκι ύπολόγισε πρόσφατα τούς «μεγα-θανάτους» από τό 1914 έως τό 1990 σε 187 έκατομμύρια, άριθμός πού —όσο κι αν είναι ύποθετικός— δίνει μίαν ιδέα της τάξης μεγέθους: άντιστοιχεί με τό έννεά τοίς έκατό του πληθυσμού της Γης τό 1914. Έχουμε έθιστεί στη σφαγή. Δεύτερον, οι χωρίς φραγμό θυσίες πού επέβαλαν οι κυβερνήσεις στους άνδρες τους, όδηγώντας τους στά όλοκαυτώματα του Βερντέν και του Ύπρ, δημιούργησαν ένα όλέθριο προηγούμενο — έστω και μόνον έπειδή καθιέρωσαν τή χωρίς περιορισμό έξόντωση του έχθρου. Τρίτον, αυτή καθ' έαυτή ή αντίληψη καθολικής έθνικής κινητοποίησης έκμηδένισε τό κύριο στήριγμα ενός οργανωμένου πολέμου: τή διάκριση μεταξύ μαχίμων και άμάχων. Ο Μεγάλος Πόλεμος ήταν ή πρώτη σύρραξη πού έξαπολύθηκε άπροκάλυπτα έναντιον του άμαχου πληθυσμού του έχθρου, έστω κι αν οι άμαχοι πολίτες δεν είχαν καταστεί άκόμη οι κύριοι στόχοι όπλων και όβιδων. Ένα άκόμα όλέθριο προηγούμενο. Τέταρτον, ο Μεγάλος Πόλεμος ήταν ο πρώτος μείζων πόλεμος, τουλάχιστον στην Ευρώπη, πού διεξήχθη σε συνθήκες δημοκρατικής διακυβέρνησης με την ένεργό συμμετοχή όλόκληρου του πληθυσμού. Οι δημοκρατίες, δυστυχώς, σπάνια μπορούν νά ξεσηκωθούν σύσσωμες όταν οι πόλεμοι μοιάζουν άπλά έπεισόδια στό διεθνές παιχνίδι των μεγάλων δυνάμεων, όπως τούς έβλεπαν τά παλιά ύπουργεία Έξωτερικών. Ούτε διεξάγουν τούς πολέμους όπως οι έπαγγελματίες στρατιωτικοί ή δύο πυγμάχοι, ως δραστηριότητα δηλαδή πού δεν σε ύποχρεώνει νά μισείς τόν αντίπαλο όσο καιρό τηρεί τούς κανόνες του επαγγέλματος. Οι δημοκρατίες, όπως έδειξε ή πείρα, έχουν άνάγκη από δαιμονοποιημένους έχθρούς. Κι αυτό διευκολύνει, όπως φάνηκε στόν Ψυχρό Πόλεμο, την εκδαρβάρωση. Τέλος, ο Μεγάλος Πόλε-

μος κατέληξε σε γενική κοινωνική και πολιτική άποσύνθεση, σε κοινωνική έπανάσταση και άντεπανάσταση χωρίς προηγούμενο.

Αυτή ή περίοδος άποσύνθεσης και έπανάστασης κυριάρχησε επί τριάντα χρόνια, μετά τό 1917. Ο είκοστός αιώνας απέδω, μεταξύ άλλων, έποχή θρησκευτικών πολέμων μεταξύ από τή μία πλευρά ενός φιλελεύθερου καπιταλισμού, άμυνόμενου και σε ύποχώρηση μέχρι τό 1947, και από την άλλη του σοβιετικού κομμουνισμού και φασιστικών κινημάτων, πού έπεδίωκαν επίσης την άλληλεξόντωσή τους. Στην πραγματικότητα, ή μόνη άπειλή για τόν φιλελεύθερο καπιταλισμό, αν έξαιρέσουμε την έσωτερική του κρίση, μετά τό 1914 προερχόταν από τή Δεξιά. Μεταξύ του 1920 και της πτώσης του Χίτλερ κανένα καθεστώς δεν άντεράπη όπουδήποτε της Γης από κομμουνιστική ή σοσιαλιστική έπανάσταση. Άλλά ή κομμουνιστική άπειλή, καθώς στρεφόταν κατά της ιδιοκτησίας και των κοινωνικών προνομίων, προκαλούσε περισσότερο φόβο. Κατάσταση πού δεν συνέβαλε στην έπαναφορά πολιτιστικών άξιών. Ίδιως έπειδή ο πόλεμος είχε αφήσει πίσω του ένα μαύρο κατακάθι βίας και άγριότητας, μαζί με έναν σημαντικό άριθμό άνδρων ψημένων και προσηλωμένων και στά δύο. Πολλοί απ' αυτούς άποτέλεσαν τό άνθρώπινο δυναμικό μιάς καινοτομίας, για την όποια έγώ δεν μπορώ νά βρω κανένα προηγούμενο — έννοώ τά ήμειπίσημα ή έστω άπλώς υπό άνοχην άποσπάσματα μπράδων και φονιάδων πού διεκπεραιώνουν τίς βρώμικες δουλειές, αυτές πού οι κυβερνήσεις δεν ήταν έτοιμες άκόμη νά αναλάβουν έπισημως: «Φράικορπ», μελανοχίτωνες, «Σκουαντρίστι». Σε κάθε περίπτωση, ή βία βρισκόταν σε άνοδο. Τό τεράστιο κύμα πολιτικών δολοφονιών μετά τόν πόλεμο έχει καταγραφεί από καιρό, όπως, λ.χ., από τόν Φράνκλιν Φόρντ, ιστορικό του Χάρβαρντ. Επίσης δεν υπάρχει προηγούμενο πριν από τό 1914, απ' όσο γνωρίζω, για τίς αίματηρές όδομαχίες μεταξύ οργανωμένων πολιτικών άντιπάλων πού έγιναν τόσο συνηθισμένες στη Γερμανία της Βαϊμάρης και στην Αυστρία στά τέλη της δεκαετίας του 1920. Καί αν υπάρχει, είναι σχεδόν άσήμαντο. Οι έξεγέρσεις και οι μάχες στό Μπέλφαστ τό 1921 είχαν ως αποτέλεσμα περισσότερους νεκρούς απ' όσους όλόκληρος ο δέκατος έννατος αιώνας σ' αυτή την πολυτάραχη πόλη: 428 ζώες χάθηκαν τότε. Καί όμως οι διαδηλωτές αυτοί δεν άνήκαν στην κατηγορία των βετεράνων πολεμοχαρών στρατιωτών, όπως στην περίπτωση του Ιταλικού φασιστικού κόμματος πού τό 57% από τά πρώτα μέλη του άνήκε σ' αυτή την κατηγορία. Τά τρία τέταρτα των ναζιστικών ταγμάτων έφόδου του 1933 πάλι ήταν πολύ νεαρά άτομα για νά έχουν συμμετάσχει στόν Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Πόλεμος, στολές (οι περιφημοί έγχρωμοι χιτώνες) και όπλοφορία έγιναν τό μοντέλο για μιά στερημένη νεολαία.

Υπαινίχθηκα πιό πριν ότι ή ιστορία μετά τό 1917 θά γινόταν ιστορία θρησκευτικών πολέμων. «Άληθινός πόλεμος είναι μόνον ο θρησκευτικός», έγραφε ένας από τούς Γάλλους άξιωματικούς πού πρωτοστάτησε στις δαρβαρότητες της γαλλικής κατασταλτικής πολιτικής στην Άλγερία κατά τή δεκαετία του 1950.* Ωστόσο, εκείνο πού έκανε τή φυσική συνέπεια των θρησκευτικών πολέμων, την ώμότητα, περισσότερο βάναιση και άπάνθρωπη ήταν τό γεγονός ότι τώρα τό «Καλό» (δηλαδή οι μεγάλες Δυτικές Δυνάμεις) βρισκόταν άντιμέτωπο μ' ένα «Κακό» πού άντιπροσωπευόταν συνηθέστατα από λαούς στους όποιους δεν αναγνωριζόταν ούτε τό δικαίωμα νά θεωρούνται άνθρωποι. Η κοινωνική έπανάσταση και ιδιαίτερα

* Walter Laqueur, *Guerrilla: A Historical and Critical Study*, Λονδίνο 1977, σελ. 374.

ή εξέγερση κατά της άποικιοκρατίας έθετε σέ άμφισβήτηση τό αίσθημα φυσικής άνωτερότητας, οίονεί θεϊκής ή κοσμικά έπικυρωμένης, «άνώτερων» λαών άπέναντι σέ «κατώτερους», σέ κοινωνίες όπου ή άνισότητα έθεωρείτο φυσική, είτε λόγω καταγωγής είτε λόγω έπιτευγμάτων. Οί ταξικοί άγώνες, όπως μās θύμισε ή κυρία Θάτσερ, διεξάγονται συνήθως μέ μεγαλύτερη μνησικακία από τούς «άνω». Καί μόνον ή ιδέα ότι άνθρωποι πού ή προαιώνια κατωτερότητά τους είναι δεδομένο τής φύσης, ιδίως όταν εκφράζεται μέ τό χρώμα τής επιδερμίδας, διεκδικούν ισότητα μέ τούς εκ φύσεως άνωτέρους συνιστά σκάνδαλο. "Αν αυτό ισχύει γιά τίς ταξικές διαφορές, ισχύει άκόμη περισσότερο γιά τίς φυλετικές. Θά είχε άραγε ό στρατηγός Ντάιερ διατάξει τό 1919 τούς άνδρες του νά πυροβολήσουν τό πλήθος σκοτώνοντας 379, άν τό πλήθος άποτελείτο από "Αγγλους ή άκόμη καί "Ιρλανδούς, κι όχι από "Ινδούς; Σχεδόν σίγουρα όχι. "Η βαρβαρότητα τής ναζιστικής Γερμανίας υπήρξε πολύ μεγαλύτερη εναντίον Ρώσων, Πολωνών, "Εβραίων καί άλλων λαών πού θεωρούνταν υπάνθρωποι παρά εναντίον Δυτικοευρωπαίων.

"Εντούτοις, ή άναλγησία πού είναι αυτονόητη στίς σχέσεις μεταξύ αυτών πού θεωρούν τούς έαυτούς τους εκ φύσεως άνωτερους καί τών υποτιθέμενων κατωτέρων τους άπλως επιτάχυνε τή λαηθήνουσα σέ κάθε άναμέτρηση μεταξύ Καλού καί Κακού, μεταξύ Θεού καί Σατανά εκδαρβάρωση. Διότι σέ παρόμοιες άποκαλυπτικές άναμετρήσεις δέν μπορεί νά υπάρξει παρά μόνον μία έκβαση: ολοκληρωτική νίκη ή ολοκληρωτική ήττα. Τίποτα δέν είναι χειρότερο από τό θρίαμβο του Σατανά. "Όπως έλεγαν έπιγραμματικά τόν καιρό του Ψυχρού Πολέμου: «Καλύτερα νεκρός παρά κόκκινος», ένας, κυριολεκτικά, παραλογισμός. Σέ τέτοιον είδους συγκρούσεις ό σκοπός δικαιώνει άναγκαστικά όλα τά μέσα: εάν ό μόνος τρόπος νά νικήσουμε τόν Σατανά είναι νά χρησιμοποιήσουμε σατανικά μέσα, τότε αυτό πρέπει νά κάνουμε. "Αλλιώς, γιατί οί πιά προάι καί πολιτισμένοι έπιστήμονες τής Δύσης θά είχαν ένθαρρύνει τίς κυβερνήσεις τους νά κατασκευάσουν τήν άτομική βόμβα;

"Εάν ή αντίθετη πλευρά είναι σατανική, τότε πρέπει νά υποθέσουμε ότι θά χρησιμοποιήσει σατανικά μέσα, άκόμη κι αν δέν τό έχει κάνει έως τώρα. Δέν υποστηρίζω πώς ό "Αϊνστάϊν είχε άδικο νά θεωρεί μιά νίκη του Χίτλερ έσχατο κακό, προσπαθώ άπλως νά άποσαφηνίσω τή λογική αυτού του είδους άναμετρήσεων πού υποχρεωτικά όδήγησαν στην άμοιβαία κλιμάκωση τής βαρβαρότητας. Τό πράγμα είναι άκόμη πιά καθαρό στην περίπτωση του Ψυχρού Πολέμου. "Η έπιχειρηματολογία του "Αμερικανού διπλωμάτη Κέναν στο περίφημο *Μακρό Τηλεγράφημα* του 1946, πού άποτελέσει τήν ιδεολογική στήριξη του Ψυχρού Πολέμου, δέν διέφερε άπ' αυτά πού ισχυρίζονταν οί Βρετανοί διπλωμάτες μονίμως γιά τή Ρωσία κατά τόν δέκατο ένατο αιώνα: πρέπει νά τούς συγκρατήσουμε, εν άνάγκη μέ τή βία, άλλιώς θά προχωρήσουν μέχρι τήν Κωνσταντινούπολη καί τά σύνορα τής "Ινδίας. "Αλλά στον δέκατο ένατο αιώνα οί βρετανικές κυβερνήσεις σπάνια έχαναν τήν ψυχραιμία τους. "Η διπλωματία, τό «μεγάλο παιχνίδι» των μυστικών πρακτόρων καί ένας περιστασιακός πόλεμος δέν συγγέονταν μέ τήν "Αποκάλυψη — όπως συνέβη μετά τήν "Οκτωβριανή "Επανάσταση. "Ο Πάλμερστον θά κουνούσε τό κεφάλι άποδοκιμάζοντας, όπως νομίζω ότι έκανε στο τέλος κι ό Κέναν.

Είναι εύκολο νά άντιληφθούμε γιati ό πολιτισμός υποχώρησε στα χρόνια μεταξύ τής Συνθήκης των Βερσαλλιών καί τής βόμβας στή Χιροσίμα. Τό γεγονός ότι στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο ό ένας από τούς έμπολέμους άπέριπτε ρητά τίς αξίες του πολιτισμού του 19ου αιώνα καί του Διαφωτισμού είναι εύγλωττο. "Ισως χρειάζεται νά εξηγήσουμε γιati ό πολιτισμός του 19ου αιώνα δέν συνήλθε ποτέ μετά τόν Πρώτο Πόλεμο, όπως τό περίμεναν πολλοί. Γεγονός πάντως είναι πώς δέν τό κατάφερε. "Αντίθετα, εισήλθε σέ μιά έποχή καταστροφών: πόλεμος πού τόν διαδέχθηκαν κοινωνικές επαναστάσεις, τό τέλος των άυτοκρατοριών, κατάρρευση τής παγκόσμιας φιλελεύθερης οικονομίας, σταθερή υποχώρηση συνταγματικών καί δημοκρατικών κυβερνήσεων, άνοδος του φασισμού καί του ναζισμού. Τό γεγονός ότι ό πολιτισμός όπισθοχώρησε δέν πρέ-

πει νά μᾶς ἐκπλήσει πολύ, ἰδίως ὅταν λάβουμε ὑπόψη ὅτι ἡ περίοδος αὐτὴ κατέληξε στό μεγαλύτερο σχολεῖο βαρβαρότητας, τόν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ἐπιτρέψτε μου, λοιπόν, νά παρακάμψω τὴν ἐποχὴ τῶν καταστροφῶν καί νά στραφῶ σέ αὐτό πού εἶναι ἓνα ἀποκαρδιωτικό καί ταυτόχρονα περιεργό φαινόμενο — ἐννοῶ τὴν ἀνοδο τῆς βαρβαρότητας στὴ Δύση μετὰ τόν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Τό τρίτο τέταρτο τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἀντὶ νά εἶναι ἐποχὴ καταστροφῶν, ὑπῆρξε, ἀντίθετα, περίοδος θριάμβου ἐνός μεταρρυθμισμένου καί ἀποκατεστημένου φιλελεύθερου καπιταλισμοῦ, τουλάχιστον στίς κεντρικές χώρες τῆς «ἀναπτυγμένης οἰκονομίας τῆς ἀγορᾶς». Δημιούργησε μιά στέρεη πολιτικὴ σταθερότητα καί μαζί μὴν ἄνευ προηγουμένου οἰκονομικὴ εὐημερία. Ἐντούτοις, ἡ ἐκδιάρθρωση συνεχίστηκε. Ἄς πάρουμε, ὡς χαρακτηριστικό παράδειγμα, τὸ ἀπεχθές θέμα τῶν βασανιστηρίων. Δέν χρειάζεται νά ὑπενημιώσω ὅτι ἀπὸ τὸ 1782 τὰ βασανιστήρια ἐξαλείφθηκαν ἐπίσημα ἀπὸ τίς δικαστικές διαδικασίες στίς πολιτισμένες χώρες. Θεωρητικά, δέν ἦταν πλέον ἀνεκτά ὡς μέρος τῶν κρατικῶν κατασταλτικῶν μηχανισμῶν. Ἡ προκατάληψη ἐναντίον τους ἦταν τόσο ἰσχυρὴ ὥστε δέν μπόρεσαν νά ἀναδιώσουν μετὰ τὴν ἤττα τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, ἡ ὁποία τὰ εἶχε, φυσικά, καταργήσει. Ὁ περιβόητος Βιντόκ, ὁ ὄρων κατὰδικος πού ἔγινε ἀρχηγός τῆς ἀστυνομίας μετὰ τὴν Παλινόρθωση — τὸ μοντέλο γιὰ τόν Βοτρέν τοῦ Μπαλζάκ —, ἦταν ἐντελῶς ἀδίστακτος, ἀλλὰ δέν βασάνιζε. Μπορεῖ κανεὶς νά ὑποθέσει ὅτι σέ θύλακες παραδοσιακῆς βαρβαρότητας πού ἀντιστέκονταν στὴν ἠθικὴ πρόοδο — λόγου χάρι σέ στρατιωτικές φυλακές καί παρεμφερεῖ ἰδρύματα — τὰ βασανιστήρια δέν εἶχαν ἐντελῶς ἐξαφανιστεῖ καί πάντως ὄχι ἡ ἀνάμνησή τους. Μοῦ προξενεῖ ἐντύπωση τὸ γεγονός ὅτι ἡ βασικὴ μορφή βασανισμοῦ πού ἐφάρμοσαν οἱ Ἕλληνες συνταγματάρχες τὸ 1967-74 ἦταν στὴν πραγματικότητα τὸ παλιὸ τουρκικὸ «μπαστινάντο» (ὁ φάλαγγας), μολοντί κανένα κομμάτι τῆς Ἑλλάδας δέν δρισκοῦταν ὑπὸ τουρκικὴ διοίκηση ἀπὸ σχεδὸν πενήντα χρόνια. Οἱ πολιτισμένες πρακτικὲς ὑστεροῦσαν ἐπίσης σέ χώρες στίς ὁποῖες οἱ κυβερνήσεις εἶχαν ν' ἀντιμετωπίσουν ἐπαναστάτες, ὅπως ἡ τσαρική Ὀχράνα.

Ἡ σημαντικότερη αὐξηση τῶν βασανιστηρίων μετὰ τῶν δύο πολέμων σημειώθηκε στὰ κομμουνιστικά καί τὰ φασιστικά καθεστῶτα. Ὁ φασισμός, μὴ δεσμευόμενος ἀπὸ τὸν Διαφωτισμό, τὰ ἐφάρμοσε στό ἔπακρο. Οἱ μπολσεβίκοι, ὅπως οἱ ἰακωβίνοι, κατάργησαν ἐπίσημα τίς μεθόδους τῆς Ὀχράνας, ὁμως, σχεδὸν ἀμέσως μετὰ, ἰδρυσαν τὴν Τσέκα πού δέν ἀναγνώριζε φραγμούς στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῆς Ἐπανάστασης. Ὡστόσο, μία τηλεγραφικὴ ἐγκύκλιος τοῦ Στάλιν τὸ 1938 ὑπαινίσσεται ὅτι μετὰ τόν Πρῶτο Παγκόσμιο Πόλεμο «ἡ ἐφαρμογὴ μεθόδων σωματικῆς δίας στίς πρακτικὲς τῆς NKVD» δέν εἶχε νομιμοποιηθεῖ ἐπίσημα μέχρι τὸ 1937, ἀφήνοντας ἔτσι νά ἐννοηθεῖ ὅτι νομιμοποιήθηκε ἐπίσημα ὡς μέρος τῆς Μεγάλης Σταλινικῆς Τρομοκρατίας. Ἐγινε μάλιστα ὑποχρεωτικὴ σέ ὀρισμένες περιπτώσεις. Οἱ πρακτικὲς αὐτὲς εἰσήχθηκαν στίς εὐρωπαϊκὲς χώρες τοῦ σοβιετικοῦ μπλόκ, ἀλλὰ μποροῦμε νά ὑποθέσουμε ὅτι ὑπῆρχαν σέ αὐτὰ τὰ νέα καθεστῶτα ἀστυνομικοὶ ψημένοι σέ παρόμοιες δραστηριότητες ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ναζιστικῆς κατοχῆς.

Παρ' ὅλ' αὐτὰ, τείνω νά πιστέψω ὅτι οἱ βασανισμοὶ στὴ Δύση δέν διδάχθηκαν πολλά ἀπὸ τὴ σοβιετικὴ πρακτικὴ οὔτε τὴ μιμήθηκαν. Μάλιστα οἱ τεχνικὲς πνευματικῆς χειραγώγησης ἴσως νά ὀφείλουν περισσότερα στὴν Κίνα, μὲ τὴ μορφή τῆς «πλύσης ἐγκεφάλου» ὅπως τὴ βάφτισαν οἱ δημοσιογράφοι πού τὴ συνάντησαν στὸν Πόλεμο τῆς Κορέας. Εἶναι σχεδὸν βέβαιο ὅτι μοντέλο γιὰ τὴ Δύση στάθηκε ὁ φασιστικὸς βασανισμός, ἰδιαίτερα ὅπως ἐφαρμόζονταν ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς ἐναντίον

τῶν ἀντιστασιακῶν κινήματων στὴ διάρκεια τοῦ πολέμου. Πάντως δέν θὰ πρέπει νά ὑποτιμήσουμε τὴν προθυμία νά διδαχθοῦμε ἀκόμη καί ἀπὸ τὰ στρατόπεδα συγκέντρωσης. Ὅπως γνωρίζουμε σήμερα, χάρι στίς ἀποκαλύψεις τῆς κυβέρνησης Κλίντον, οἱ ΗΠΑ εἶχαν ἐπιδοθεῖ συστηματικά λίγο μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου καί ἕως περιτοῦ τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '70 σέ πειράματα ραδιενέργειας σέ ἀνθρώπους ἐπιλεγμένους μετὰξὺ ἐκείνων πού θεωροῦνταν κατώτερης κοινωνικῆς ἀξίας. Τὰ πειράματα αὐτὰ, ὅπως καί τὰ ἀνάλογα τῶν ναζί, τὰ διεξήγαγαν, ἢ πάντως τὰ ἐπέβλεπαν, γιανοῖ — ἐπάγγελμα τοῦ ὁποῖου τὰ μέλη, τὸ λέγω μὲ λύπη, πολύ συχνὰ ἐπέτρεψαν στὸν ἑαυτό τους νά ἐμπλακοῦν σέ πρακτικὲς βασανισμοὺς σέ ὅλες τίς χώρες. Τουλάχιστον, ἓνας ἀπὸ τοὺς Ἀμερικανοὺς γιανοῦς πού ἔκρινε ἀπεχθὴ αὐτὰ τὰ πειράματα, τόλμησε νά διαμαρτυρηθεῖ στοὺς ἀνωτέρους του λέγοντας ὅτι τοῦ μύριζε λίγο Μπού-χενδάλντ. Μποροῦμε νά ὑποθέσουμε ὅτι δέν ἦταν ὁ μόνος πού εἶχε ἐπίγνωση τῆς ὁμοιότητάς.

Ἡ Διεθνὴς Ἀμνηστία, πρὸς τιμὴν τῆς ὁποίας ἔχουν ὀργανωθεῖ αὐτὲς οἱ διαλέξεις, ἰδρύθηκε τὸ 1961 μὲ σκοπὸ κυρίως νά προστατεύσει πολιτικούς καί ἄλλους κρατουμένους συνειδήσεως. Μὲ μεγάλη ἐκπληξη οἱ ἐξαιρέτοι συνεργάτες τῆς ἀνακάλυψαν ὅτι εἶχαν ν' ἀντιμετωπίσουν ἐπίσης τὴ συστηματικὴ χρῆση βασανιστηρίων ἀπὸ κυβερνήσεις — ἡ ἐλάχιστη καμουφλαρισμένες κυβερνητικὲς ὑπηρεσίες — σέ χώρες ὅπου δέν περιέμεναν νά τὴ δροῦν. Ἴσως μονάχα ὁ ἀγγλοσαξωνικὸς ἐπαρχιωτισμὸς ἐξηγεῖ τὴν ἐκπληξή τους. Ἡ χρῆση βασανιστηρίων ἀπὸ τὸν γαλλικὸ στρατὸ κατὰ τὸν πόλεμο γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Ἀλγερίας 1954-62 εἶχε ἀπὸ καιρὸ προκαλέσει πολιτικὸ σάλιο στὴ Γαλλία. Ἡ Διεθνὴς Ἀμνηστία λοιπόν ὑποχρεώθηκε νά ἀναλώσει μεγάλο μέρος τῶν προσπαθειῶν της στὸ θέμα τῶν βασανιστηρίων καί ἡ ἐκθεσὴ της τοῦ 1975 πάνω στὸ θέμα αὐτὸ παραμένει θεμελιακὴ.* Δύο πράγματα ἔκαναν ἐντύπωση. Πρῶτα πρῶτα, ἡ συστηματικὴ χρῆση βασανιστηρίων στὴ δημοκρατικὴ Δύση. Ἦταν κάτι καινούργιο, ἀκόμη κι ἂν δεχτοῦμε τὸ μεμονωμένο προηγούμενο ἠλεκτροσόκ στίς φυλακὲς τῆς Ἀργεντινῆς μετὰ τὸ 1930. Ἡ δευτέρη ἐντυπωσιακὴ διαπίστωση ἦταν ὅτι τὸ φαινόμενο τώρα ἦταν καθαρὰ δυτικὸ, ἢ πάντως εὐρωπαϊκὸ, ὅπως σημειώνει ἡ ἐκθεση τῆς Διεθνούς Ἀμνηστίας. «Ὁ βασανισμὸς ὡς σταλινικὴ πρακτικὴ μὲ τὴν ἔγκριση τῆς κυβέρνησης ἔχει ἐκλείψει. Μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις... καμιά καταγγελία βασανιστηρίων στὴν Ἀνατολικὴ Εὐρῶπὴ δέν ἔχει φτάσει στὸν ἕξω κόσμο κατὰ τὴν τελευταία δεκαετία». Τοῦτο εἶναι λιγότερο παραξένο ἂν ὅσο φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως. Μετὰ τὸν μέχρι θανάτου ἀγῶνα τοῦ Ρωσικοῦ Ἐμφύλιου Πολέμου, τὰ βασανιστήρια στὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση — σέ ἀντίθεση μὲ τὴ γενικευμένη κτηνωδία τοῦ ρωσικοῦ σφαιρονοστοῦ συστήματος — δέν ἐχρησιμοποιοῦντο γιὰ τὴν προστασία τῆς ἀσφάλειας τοῦ κράτους. Ὑπηρετοῦσαν ἄλλους σκοπούς, ὅπως τὴν κατασκευή δικῶν διτρίνας καί παρόμοιων μορφῶν δημόσιου θεάματος. Ὁ βασανισμὸς ἐλαττώθηκε καί τελικὰ ἐξαλείφθηκε μὲ τὴν πτῶση τοῦ σταλινισμοῦ. Εὐθραυστα καθὼς ἀποδείχθηκαν τὰ κομμουνιστικά καθεστῶτα, δέν ἀπαιτήθηκε, ἀπὸ τὸ 1957 ἕως τὸ 1989, παρὰ μόνον περιορισμένη ἢ καί ἀπλῶς εἰκονικὴ χρῆση ἐνοπλης καταπίεσης γιὰ τὴ στήριξή τους. Ἐτσι ἐντυπωσιάζει περισσότερο ἡ διαπίστωση ὅτι στὴ Δύση ἡ περίοδος ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ '50 ἕως τὰ τέλη τοῦ '70 ἀποδείχθηκε «κλασικὴ ἐποχὴ βασανισμῶν» μὲ ἀποκορύφωμα τὸ δεύτερο ἥμισυ τῆς δεκαετίας τοῦ '70, κατὰ τὸ ὁποῖο τὰ βασανιστήρια ἦταν σέ πλήρη ἀκμὴ ταυτόχρονα στὴ μεσογειακὴ Εὐρώπη, σέ πολλές χώρες τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς μέχρι τότε ἀθῶες — ἡ Χιλή καί ἡ Οὐρουγουάη εἶναι χαρακτηριστικά

* Amnesty International, *Report on Torture*, Λονδίνο 1975.

παραδείγματα—, στη Νότια Ἀφρική καί ἀκόμη, ἂν καί χω-
ρίς χρήση ἠλεκτροσόκ στά γεννητικά ὄργανα, στη Βόρεια Ἰρ-
λανδία. Ὁφείλω νά προσθέσω ὅτι ἀπό τότε τὰ ἐπίσημα βασα-
νιστήρια στή Δύση παρουσιάζουν σημαντική κάμψη, ἐν μέρει,
ἄς τό ἐλπίσουμε, χάρις στό ἔργο τῆς Διεθνούς Ἀμνηστίας. Πάν-
τως, ἡ ἔκδοση 1992 τοῦ θαυμάσιου Παγκόσμιου Ὀδηγοῦ Ἀν-
θρωπίνων Δικαιωμάτων διαπιστώνει τή χρήση βασανιστηρίων
σέ 62 ἀπό τίς 104 χώρες ὅπου ἔγινε ἡ ἔρευνα καί δέν δίνει κα-
θαρό πιστοποιητικό ὑγείας παρά μόνο σέ 15.

Πῶς μπορούμε νά ἐξηγήσουμε αὐτό τό θλιβερό φαινόμενο;
Ὅχι ἀσφαλῶς μέ τήν ἐπίσημη ἐκλογίκευση τῶν βασανιστηρίων,
ὅπως τό ἐπιχειρεῖ, λόγου χάριν, ἡ Βρετανική Ἐπιτροπή Κόμ-
πτον, ἡ ὁποία, στήν ἐκθεσή της τοῦ 1972 γιά τήν κατάσταση
στή Βόρεια Ἰρλανδία, μιλάει γιά «πληροφορίες πού ἦταν ἐπι-
χειρησιακά ἀπαραίτητο νά ἀποκτηθοῦν ἐπειγόντως». Αὐτό,
ὁμως, δέν εἶναι ἐξήγηση· ἀπλῶς μάς ἀποκαλύπτει σέ ποιο βαθ-
μό οἱ κυβερνήσεις ἔχουν συνθηκολογήσει μέ τή βαρβαρότητα
καί δέν ἀποδέχονται πιά τόν κανόνα πού ἀπαγορεύει τήν ἄν-
τιληψη πληροφοριῶν ἀπό αἰχμαλώτους πολέμου, ὁσοδήποτε
ἐπιχειρησιακά ἀναγκαῖες κι ἂν εἶναι. Κατά τή γνώμη μου, τρεῖς
παράγοντες ἔπαιξαν ρόλο. Ἡ ἐκδαρδάρωση πού παρατηρεῖ-
ται στή Δύση μετά τό 1945 συντελέστηκε μέ φόντο τούς παρα-
λογισμούς τοῦ Ψυχροῦ Πολέμου — περίοδο πού μιά μέρα οἱ
ἱστορικοί θά ἔχουν τήν ἴδια δυσκολία νά καταλάβουν ὅπως
τό κυνήγι τῶν μαγισσῶν κατά τόν 15ο καί τόν 16ο αἰώνα. Δέν
θά ἐπεκταθῶ σέ αὐτό τό θέμα ἐδῶ, θά παρατηρήσω μόνον ὅτι
ἡ παράδοση ἀντίληψη πῶς μονάχα ἡ ἐτοιμότητα ἐξαπόλυσης
πυρηνικοῦ ὀλοκαυτώματος ἀπέτρεψε τήν ἄμεση ἀνατροπή τῆς
Δύσης ἀπό ἓνα τυρανικό ὀλοκληρωτικό καθεστῶς ἦταν ἀπό
μόνη της ἀρκετή νά ὑπονομεύσει ὅλα τὰ ἀποδεκτά πρότυπα
πολιτισμένης συμπεριφορᾶς. Εἶναι ἐπίσης ξεκάθαρο ὅτι τὰ βα-
σανιστήρια στή Δύση ἐμφανίστηκαν ἀρχικά κυρίως ὡς μέρος
τῆς μάταιης ἀπόπειρας μιᾶς ἀποικιακῆς δύναμης, ἡ πάντως
τῶν Γαλλικῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων, νά διατηρήσει τήν αὐτο-
κρατορία της στήν Ἰνδοκίνα καί τή Βόρεια Ἀφρική. Τίποτα
δέν μπορούσε νά διευκολύνει περισσότερο τήν ἐκδαρδάρωση
ἀπό τήν καταπίεση κατώτερων φυλῶν ἀπό τίς δυνάμεις ἐνός

κράτους πού εἶχε πρόσφατα ὑποστῆ τό ἴδιο τήν καταπίεση τῆς
ναζιστικῆς Γερμανίας καί τῶν συνεγατῶν της. Δέν εἶναι ἴσως
ἀδιάφορο τό γεγονός ὅτι τό γαλλικό παράδειγμα, ὁ συστημα-
τικός βασανισμός, ἐφαρμόστηκε ἀργότερα καί ἄλλου πρωτί-
στως ἀπό τό στρατό καί ὄχι ἀπό τήν ἀστυνομία. Στή δεκαετία
τοῦ ἔ60, μετά τήν ἐπανάσταση στήν Κούβα καί τή φοιτητική
ριζοσπαστικοποίηση, ἐμφανίζεται ἓνα τρίτο στοιχείο: ἡ ἄνο-
δος νέων ἐπαναστατικῶν καί τρομοκρατικῶν κινήματων πού
στήν οὐσία ὑπῆρξαν ἀπόπειρες δημιουργίας ἐπαναστατικῶν
καταστάσεων ἀπό μικρές ομάδες ἐθελοντῶν μέ πράξεις βολον-
ταριστικῆς. Βασική στρατηγική ἦταν ἡ πόλωση: εἴτε ἀποδει-
κνύοντας ὅτι τό ἀντίπαλο καθεστῶς δέν ἐλέγχει πιά τήν κατά-
σταση εἴτε — ἐκεῖ ὅπου οἱ συνθήκες ἦταν λιγότερο εὐνοϊκές —
προκαλώντας το νά κλιμακώσει τήν καταπίεση μέ τήν ἐλπίδα
νά ἐξωθηθοῦν οἱ μέχρι τότε παθητικῆς μάζες στήν ὑποστήριξη
τῶν ἐπαναστατῶν. Ἐπικίνδυνες παραλλαγές καί οἱ δύο. Εἰ-
δικά ἡ δεύτερη ἦταν ἀνοιχτή πρόκληση σέ ἓνα εἶδος ἀμοιβαίας
κλιμάκωσης τῆς τρομοκρατίας καί τῆς ἀντιτρομοκρατίας. Μό-
νον πολύ ψυχραίμες κυβερνήσεις μπορούσαν ν' ἀντισταθοῦν:
ἀκόμη καί οἱ Βρετανοί στή Βόρεια Ἰρλανδία ἔχασαν τήν ψυ-
χραιμία τους στά πρῶτα χρόνια. Πολλά καθεστῶτα, ἰδίως
στρατιωτικά, δέν συγκρατήθηκαν. Δέν χρειάζεται νά προσθέ-
σω ὅτι σ' ἓναν τέτοιο ἀνταγωνισμό βαρβαρότητας τό πιθανό-
τερο ἦταν νά νικήσουν οἱ δυνάμεις τοῦ κράτους — ὅπως κι ἔγινε.

Ὡστόσο αὐτοί οἱ φρικτοί ὑπόγειοι πόλεμοι εἶχαν κάτι τό ἐξω-
πραγματικό. Γιατί, ἂν ἐξαιρέσουμε τούς ἀπελευθερωτικούς
ἀγῶνες, ἰδίως στήν Κεντρική Ἀμερική, τό διακύβευμα ἐδῶ
ἦταν μικρότερης ἐμβέλειας ἀπ' ὅ, τι προφασίζονταν καί οἱ δύο
 πλευρές: ἡ σοσιαλιστική ἐπανάσταση τῶν διαφόρων ἀριστε-
ρῶν τρομοκρατικῶν ταξιαρχῶν δέν ἦταν στήν ἡμερήσια διά-
ταξη. Οἱ πραγματικῆς δυνατότητες ἦταν καί ἀνατροπῆς τῶν
ὑπαρχόντων καθεστῶτων μέ τοιοῦτου εἶδους ἐξεγέρσεις ἦταν
ἀσήμαντες, καί τό ἔξεραν ὅλοι. Αὐτό πού ἡ ἀντίδραση φοβό-
ταν στήν πραγματικότητα δέν ἦταν φοιτητές μέ ὅπλα, ἀλλά
μαζικά κινήματα πού, ὅπως ὁ Ἀλιέντε στή Χιλή καί οἱ περο-
νιστές στήν Ἀργεντινή, μπορούσαν νά κερδίσουν ἐκλογές, κάτι
πού οἱ νεαροί ἔνοπλοι δέν μπορούσαν. Τό παράδειγμα τῆς Ἰτα-

λίας απέδειξε ότι ή πολιτική ρουτίνα μπορούσε να κυλάει απόσκοπτα ακόμη και απέναντι στην ισχυρότερη απ' όλες αυτές τις οργανώσεις στην Ευρώπη, τις Έρυθρές Ταξιαρχίες. Το κύριο επίτευγμα αυτών των νεοεπαναστατών ήταν τελικά να επιτρέψουν τη γενική ανάβαθμιση της βίας και της καταπίεσης.

Τά χρόνια του '70 άφησαν πίσω τους, στην πρώην δημοκρατική Χιλή, βασανιστήρια, δολοφονίες και τρομοκρατία που απέβλεπαν όχι στην προστασία του στρατιωτικού καθεστώτος, τό οποίο δέν κινδύνευε, αλλά στό φρονιματισμό των φτωχών και τήν εδραίωση τής οικονομίας τής ελευθέρης αγοράς, προστατεύοντας την από πολιτικούς αντιπάλους και συνδικαλιστές. Στη Βραζιλία, χώρα σχετικά ειρηνική, χωρίς αίμοσταγή παράδοση, όπως ή Κολομβία και τό Μεξικό, τά χρόνια του '70 κληροδότησαν άστυνομικά τάγματα θανάτου που χτένιζαν τούς δρόμους για να έγκαθαρίσουν «αντικοινωνικά» στοιχεία και να έξοντώσουν χαμένα παιδιά του πεζοδρομίου. Στη Δύση πάλι, διατυπώθηκαν σχεδόν παντού δόγματα «αντι-εξέγερσης» που μπορούμε να συνοψίσουμε με τά λόγια ενός από τούς μελετητές τους: «Κοινωνική δυσάρεσκεια υπάρχει πάντα, αλλά ή εξέγερση μπορεί να είναι νικηφόρα μόνον έναντιόν άσθενών φιλελεύθερων δημοκρατικών καθεστώτων και άπαρχαιωμένων ανίσχυρων αυταρχικών». * Μέ άλλα λόγια, τό δίδαγμα τής δεκαετίας του '70 ήταν ότι ή βαρβαρότητα είναι πιο άποτελεσματική από τόν πολιτισμό, διαδρώνοντας μόνη τους κανόνες του.

Άς στραφούμε τώρα στη δική μας εποχή. Οί θρησκευτικοί πόλεμοι, με τή μορφή που γνώρισαν στόν 20ό αιώνα, ανήκουν λίγο-πολύ στό παρελθόν, έστω κι αν άφησαν πίσω τους ένα υπόστρομα δημόσιας βαρβαρότητας. Ίσως να δρεθούμε μπροστά στην επάνοδο θρησκευτικών πολέμων με τήν παλιά έννοια, αλλά άς μήν ασχοληθούμε έδω με τό νέο αυτό δείγμα όπισθοχώρησης του πολιτισμού. Οί έθνικιστικές συγκρούσεις και οί εμφύλιοι πόλεμοι δέν πρέπει να θεωρηθούν σε καμιά περίπτωση ιδεολογικό φαινόμενο και ακόμη λιγότερο άναζωπύρωση άρχέγωνων δυνάμεων που είχαν καταπιεστεί έπί πολλά χρόνια από τόν κομμουνισμό ή τόν δυτικό οίκουμενισμό ή όποιονδήποτε άλλον «-ισμό» των υπερασπιστών τής πολιτικής τής «ταυτότητας». Κατά τή γνώμη μου άποτελούν άπάντηση σε μιά διπλή κατάρρευση: τήν κατάρρευση τής πολιτικής τάξης όπως ένσαρκώνεται σε οργανωμένα κράτη — όποιοιδήποτε κράτους που έπαγρυνει έναντιόν τής καθόδου στη χρομπσιανή άναρχία — και τήν κατάρρευση των πλαισίων των κοινωνικών σχέσεων σ' ένα μεγάλο μέρος τής ύψηλίου — όποιοιδήποτε πλαίσιοι που έπαγρυνει έναντιόν τής ντυκερμανής άνομίας.

Πιστεύω ότι ή φρίκη των σημερινών εμφύλιων πολέμων είναι συνέπεια αυτής τής διπλής κατάρρευσης. Δέν είναι έπιστροφή σε άρχαίες αγριότητες, όσοδήποτε έπιμονες και αν είναι οί προγονικές μνήμες στα βουνά τής Έρζεγοβίνης και τής Κράινα. Οί βοσνιακές κοινότητες δέν έμποδίστηκαν να άλληλοσφαχτούν από τήν άνωτέρα δία μιάς κομμουνιστικής δικτατορίας. Συζούσαν ειρηνικά και τουλάχιστον στό 50% των γιουγκοσλαδικών άστικών κέντρων οί μεικτοί γάμοι ήταν έντυπωσιακά περισσότεροι απ' ό,τι σε πραγματικά διχασμένες κοινωνίες, όπως στό Όλστερ ή τής ΗΠΑ. Έάν τό βρετανικό κράτος είχε παραιτηθεί στό Όλστερ, όπως έγινε στη Γιουγκοσλαδία, θά είχαμε πολύ περισσότερους νεκρούς. Έπιπλέον, όπως ό Μάικελ Ίγκνάτιεφ δείχνει πολύ καθαρά, οί ώμότητες αυτού του πολέμου διαπράττονται σε μεγάλο βαθμό από μιά χαρακτηριστικά μοντέρνα μορφή «επικίνδυνων τάξεων», δηλαδή από ξεριζωμένους νεαρούς άρρενες, μεταξύ εφθείας και γάμου,

για τούς όποιους δέν ισχύει πλέον κανένας άποδεκτός ή άποτελεσματικός κανόνας ή περιορισμός συμπεριφοράς: ούτε και οί συνήθεις κανόνες των βίαιων «μάτσο» μαχητών σε παραδοσιακές κοινωνίες.

Και αυτό είναι, φυσικά, που συνδέει τήν έκρηκτική κατάρρευση τής πολιτικής και κοινωνικής τάξης στην περιφέρεια του παγκόσμιου συστήματός μας με τή μεταγενέστερη καθίζηση στό κέντρο του άναπτυγμένου κόσμου. Και στίς δύο περιοχές άκατονόμαστες πράξεις διαπράττονται από άνθρωπους που δέν έχουν πιά κοινωνικούς οδηγούς συμπεριφοράς. Η παλαιά παραδοσιακή Άγγλία, που ή κυρία Θάτσερ έκανε τόσα για να τή θάψει, στηριζόταν στην τεράστια δύναμη έθιμων και συμβάσεων. Δέν έπραττε εκείνο που «όφειλες», αλλά αυτό που ήταν αυτόνοητο — όπως λέει και ό κόσμος «έτσι γίνεται». Άλλά δέν ξέρουμε πιά ποιό είναι αυτό που «γίνεται», υπάρχει μόνο «ό καθένας τό δικό του». Μέσα σ' αυτές τίσ συνθήκες τής πολιτικής και κοινωνικής άποσύνθεσης, ή έξασθένιση του πολιτισμού και ή άνοδος τής βαρβαρότητας είναι άναμενόμενες. Όσότσο τά πράγματα έχουν χειροτερέψει και σίγουρα θά χειροτερέψουν περισσότερο στό μέλλον με τή συνεχή άχρήστευση των μηχανισμών που ό Διαφωτισμός είχε ύψώσει έναντιόν τής βαρβαρότητας. Τό χειρότερο είναι ότι έχουμε έθιστεί στην άπανθρωπία. Έχουμε μάθει να παραδεχόμαστε τό άπαράδεκτο. Ό όλοκληρωτικός πόλεμος και ό Ψυχρός Πόλεμος μās έκαναν πλύση έγκεφάλου και άνεχόμαστε τή βαρβαρότητα. Άκόμη χειρότερα: έκαναν τή βαρβαρότητα να φαίνεται άσημαντη σε σύγκριση με πολύ σημαντικότερα πράγματα — όπως τό χρέμα.

Θά τελειώσω με τήν ιστορία ενός από τά ύστατα δήματα πολιτισμού του 19ου αιώνα, έννοώ τήν άπαγόρευση των χημικών και βιολογικών όπλων, που στην πραγματικότητα χρησιμοποιούνται για να ένσπείρουν τόν τρόμο στόν έχθρό, γιατί ή έπιχειρησιακή τους άποτελεσματικότητα είναι χαμηλή. Μετά τόν Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο συμφωνήθηκε σχεδόν όμόφωνα με τό Πρωτόκολλο τής Γενεύης του 1925 να άπαγορευτεί ή χρήση τους. Η άπαγόρευση ίσχυσε στη διάρκεια του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου, με έξαίρεση βέβαια τήν Αιθιοπία. Τό 1987 άγνοήθηκε προκλητικά από τόν Σαντάμ Χουσεΐν, που έξόντωσε άρχετές χιλιάδες πολίτες του με δόμβες δηλητηριωδών άερίων. Ποιός διαμαρτυρήθηκε; Μόνον ή παλιά «στρατιά διτρίνας του Καλού» κι ούτε καν όλοι τους — όπως γνωρίζουν καλά όσοι από μās προσπάθησαν να συγκεντρώσουν ύπογραφές εκείνη τήν εποχή. Γιατί τόσο λίγη αγανάκτηση; Έν μέρος, έπειδή ή άπόλυτη άπόρριψη παρόμοιων άπάνθρωπων όπλων είχε από καιρό σιωπηρά έγκαταλειφθεί. Είχε μετατραπεί σε ύπόσχεση να μήν είσαι ό πρώτος που θά χρησιμοποιήσεις τέτοια όπλα. Άλλά, βέβαια, εάν ή άλλη πλευρά τά χρησιμοποιούσε... Πάνω από σαράντα κράτη με έπικεφαλής τίσ ΗΠΑ πήραν αυτή τή θέση στό Ψήφισμα του ΟΗΕ τό 1969. Η αντίθεση στα βιολογικά όπλα παραμένει ισχυρότερη. Τό 1972 συμφωνήθηκε ότι έπρεπε να καταστραφούν όλοσχερώς: όχι, όμως, τά χημικά. Θά μπορούσαμε να πούμε ότι τά δηλητηριώδη άέρια έχουν σιωπηρά έξημερωθεί. Οί φτωχές χώρες τά δλέπουν τώρα άπλως ως μιά ένδεχόμενη άπάντηση σε πυρηνική επίθεση. Και όμως — χρειάζεται να σās τό υπενθυμίσω; — ή βρετανική και άλλες κυβερνήσεις του δημοκρατικού και φιλελεύθερου κόσμου δέν διαμαρτυρήθηκαν, αλλά μάλιστα έσιώπησαν κρατώντας τούς λαούς τους στό σκοτάδι, ενώ ένθάρρυναν τούς έμπόρους τους να πωλούν στόν Σαντάμ περισσότερα όπλα, συμπεριλαμβανομένων και των χημικών. Δέν άγανάκτησαν, έως τή στιγμή που έκανε κάτι άληθινά άπαράδεκτο. Δέν είναι άνάγκη να σās τό θυμίσω: έπιτέθηκε στίς πετρελαιοπηγές που οί ΗΠΑ θεωρούσαν ζωτικές για τά συμφέροντά τους.

* Walter Laqueur, *Guerrilla*, σελ. 377.